

DARSLARDA BAHR VA VAZNNI O‘QITISH

Parpiyeva Shohsanam Olimovna

Farg‘ona viloyati, TATU FF akademik litseyi ona tili va adabiyoti fani o‘qituvchisi

Olimova Rushana Shukuraliyevna

Farg‘ona viloyati, Farg‘ona tumani 4-umumta’lim maktabi o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10807318>

Annotatsiya – Ushbu maqolada aruz vazni qoidalari, bahr tushunchasining mohiyati tushuntiriladi. Aruzshunoslik qoidalari haqida bahs yuritiladi.

Kalit so‘zlar – Aruz, qoida, vazn, bahr, istiloh, she’riyat, g‘azal, qit’a, ruboiy.

An’anaviy aruz qoidalarini tushuntirishda vazn va bahr kabi istilohlar qo‘llanilgan bo‘lib, mumtoz she’riyatdagi 19 bahr an’anaviy tartibda emas, balki tarixiylik tamoyili bilan saqlangan holda avval arab she’riyatida qo‘llanilgan 5 bahrni, so‘ng arab va fors she’riyatida barobar iste’molda bo‘lgan 10 bahrni, undan so‘ngra esa arab aruzshunosi Axfash tomonidan qo‘shilgan 1 bahrni hamda fors aruziylari tomonidan kiritilgan 3 bahrni keltirgan. Natijada aruz vaznining tarixiy o‘shini ko‘rsatadigan o‘ziga xos shakl yuzaga kelgan.

Risolada keltirilgan bu shakl uni aniqroq tasavvur qishiga yordam beradi. Fitrat o‘zi yaratgan sxemaga shunday tushuntirish beradi: “...arab aruzida olti rukn (chtana)dan tuzilgan vaznlar eron aruzida sakkiz rukndan tuziladi; arab aruzi vaznlari sistemasiga ko‘ra 15 bahr bo‘lsa ham, so‘ngra Axfashdan bir bahr olib, 16 bahrga chiqarilgan. Eron aruzi bulardan 5 bahrni chiqarib, yana uchta bahr qo‘shib, 14 da to‘xtatadi. Keyinchalik, mashhur chiqarilgan 5 bahrdan ham she’r yozilib, Eron aruzi 19 bahrga chiqariladi”.

Bu kabi aniqlik bilan aytilgan tarixiy o‘zgarishlarni hech bir aruzshunos tadqiqotida uchratmaymiz. Yuqorida aytilganidek, Fitrat an’anaviy aruz qoidalarini tushuntirishdagina bu usuldan foydalangan. O‘zi kashf etgan usul bo‘yicha ish tutilganda esa, bu o‘n to‘qqiz bahr asosida “oltilik, sakkizlik, to‘qquzlik, o‘nlik, o‘n birlik, o‘n ikkilik, o‘n uchlik, o‘n to‘rtlik, o‘n beshlik, o‘n oltilik, o‘n sakkizlik, yigirmalikdan iborat 12 vazn (eskicha aruzchilar tili bilan aytganda 12 bahr)” chiqarilgan. Bu o‘n ikki bahrning har biridan qisqa, to‘liq hijolarning joy o‘zgarishlari bilan ayrim-ayrim vaznlar yig‘ilgan. Mana shu tariqa saksonga yaqin yangi tizimdagi vazn tartibga solingan.

Aruzshunoslikda bahrlarni bayon qilishda ma lum darajada yengillik tug‘dirish uchun juzvlarga nisbatan teng va o‘zaro bir-biriga o‘xshash bahrlarni jam qilib doiralar qabul qilingan bo‘lib, aruz ilmida 6 doira ma’lum. Fitrat bu usulni soddalashtirib, har bir bahrni o‘zi yuqorida bayon qilgan “to‘plam” va “bo‘lim”larga ajratib yuborgani uchun ham uning uslubiyatida doiralar o‘zo‘zidan ahamiyatini yo‘qotgan.

Fitratning Navoiy va Bobur risolalaridan qoniqish hissi tuymaganini yana shunda kuzatish mumkinki, olimning aytishicha, ular arab va fors aruzi qonunlarini aynan olib, turkiy misollar bilan tushuntirganlar, xolos. Shuning uchun ham Navoiy va Bobur asarlarida turkcha misollar topilmagan o‘rinlarda forscha nazm parchalari keltirilgan. Fitratni ayni mana shu holatlar qanoatlantirmagan. Fitrat nazdida Navoiy turklikni o‘z ijodining mazmuni bilib, turk alfozini jahonda ustuvor qilishga bel bog‘lagan ekan, aruz ilmini ham o‘zbek tilining qonun qoidalariga bo‘ysundirishi kerak edi. Navoiy va Boburda ushbu amalni ko‘rmagan Fitrat bu vazifani o‘zi bajarishga harakat qiladi. Rukn o‘rniga “to‘plam” va “bo‘lim” atamalarini, afoyl-u tafoyil o‘rniga doira usulini qo‘llashni taklif etadi.

Aruz ilmi Markaziy Osiyoda Fitratga qadar ham mavjud bo‘lganidek, uning qatlidan keyin ham bu sohada ilmiy izlanishlar olib borildi. Ayniqsa, o‘tgan asrning 60-70-yillariga kelib aruzga doxil bir qancha asarlar e‘lon qilindi. Bu sohada o‘zbek olimlaridan A.Rustamovning “Aruz haqida suhbatlar” (1972), Ummat To‘ychievning “O‘zbek she‘riyatida aruz sistemasi” (1979), Anvar Hojiahmedovning “Aruz nazariyasi asoslari” (1979), “Maktabda aruz vaznini o‘rganish”, Safarboy Ro‘zimboevning “Aruzdin saboqlar” kabi risola va metodik qo‘llanmalari nashr qilindi. Shulardan akademik Alibek Rustamov ham Fitrat taklifini qo‘llab, “chirmanda”ga o‘xshash usulni aruzshunoslikka tatbiq qilishga harakat qildi.

Alibek Rustamov tavsiya qilgan usul Fitratnikidan ham birmuncha soddaroq bo‘lishiga qaramay, aruz amaliyotida ishlatilmadi. Bizningcha, Navoiy va Bobur aruzshunosligi, xususan, “Mezon ul-avzon” va “Muxtasar” asarlari o‘z davrida, arab yozuvi asosidagi alifbo iste‘molda ekanligi paytida juda katta nazariy va amaliy ahamiyat kasb etib, adabiyotshunoslar va aruznavis shoirlar uchun zarur qo‘llanmalar sifatida ish bergan. Fitrat singari ularni arab va fors aruzshunosligi ta‘siriga qattiq berilganlikda ayblash ham noto‘g‘ri harakat. Negaki, o‘sha davrlarda iste‘moldagi alifbo arabcha bo‘lgach, uning fonetik qoidalarini ham arablarnikiga yaqin edi. O‘zbek tili fonetikasi hozirgi darajada shakllanib, taraqqiy etmaganligi uchun ham ular arabcha tovush texnikasiga tayanib ish ko‘rishganlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Matjon Safo. Kitob o‘qishni bilasizmi? - T.: O‘qituvchi, 1993. 11-bet.
2. Matjon Safo. Maktabda adabiyotdan mustaqil ishlar. (O‘qituvchilar uchun metodik qo‘Uanma). - T.: «O‘qituvchi», 1996. 37-bet